

VIRTUAL MAKONDAGI MUALLIFLIK HUQUQI OBYEKTLARIDAN ADOLATLI FOYDALANISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Lapasov Asliddin To'liq o'g'li

Raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalarini o'zgartirib yubordi. Axborot olish, bilim almashish, ijodiy faoliyat natijalaridan foydalanish jarayoni virtual makon orqali yanada qulay va tezkor tus oldi. Shu bilan birga, virtual maydonda mualliflik huquqi obyektlaridan foydalanish masalasi dolzarb muammolardan biriga aylandi. Chunki intellektual mulk namunalari — kitoblar, maqolalar, musiqa, dasturiy ta'minot, videomaterial va boshqa kontentdan foydalanish ko'pincha huquqiy normalar bilan to'liq tartibga solinmagan yoki amaliyotda ularning ijrosi ta'minlanmaydi.

Adolatli foydalanish tamoyili muallifning huquqlarini hurmat qilish bilan bir qatorda jamiyat ehtiyojlarini ham qondirishni nazarda tutadi. Ammo virtual makonda bu muvozanatni ta'minlash qator qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, kontentdan noqonuniy foydalanish, plagiat, litsenziyasiz tarqatish, hamda huquqni himoya qilishdagi murakkabliklar bugungi kunda keng tarqalgan muammolardan hisoblanadi. Shu bois, mualliflik huquqidan adolatli foydalanish nafaqat huquqshunoslar, balki ijodkorlar, tadqiqotchilar, talaba-yoshlar va keng jamoatchilik uchun ham muhim masalaga aylanmoqda.

Virtual makonning kengayishi va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ijodiy asarlarni himoya qilishni murakkablashtirdi. Internet orqali asarlar – maqolalar, kitoblar, musiqiy kompozitsiyalar, filmlar, dasturiy ta'minot va boshqa intellektual mulk obyektlari – tezkor tarqalishi mumkin, lekin ularni nazorat qilish imkoniyati ancha cheklangan. Asosiy muammo shundaki, muallif o'z asari ustidan to'liq nazoratni yo'qotadi. Asar litsenziyasiz nusxa olinadi, qayta tarqatiladi yoki boshqa nom bilan joylashtirilishi hollari ko'p uchraydi. Bu esa ijodkorning moddiy manfaatlariga zarar yetkazadi, asarning asl muallifi tan olinmasligiga olib keladi.

Shuningdek, ko'plab davlatlarda mualliflik huquqi qonunlari mavjud bo'lsa-da, ularning virtual makonda samarali qo'llanishi yetarli emas. Huquqbuzarliklarni aniqlash va isbotlash murakkab, sud jarayonlarida dalillarni to'plash ham qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli ko'plab mualliflar o'z huquqlarini himoya qilishda real natijaga erisha olmaydi.

Bundan tashqari, foydalanuvchilarning huquqiy savodxonligi pastligi ham muammoni kuchaytiradi. Ko'plab odamlar internetdagi kontentdan foydalanishda mualliflik huquqini buzayotganini sezmaydi yoki bunga e'tibor bermaydi.

Virtual makonda mualliflik huquqi obyektlaridan foydalanishda eng ko'p bahsli masalalardan biri bu **“adolatli foydalanish”** tamoyilidir. Bu tamoyil mohiyatan muallifning huquqlarini himoya qilish bilan birga, jamiyat manfaatlarini ham hisobga

olishni koʻzda tutadi. Masalan, taʼlim, ilmiy tadqiqot, axborot tarqatish yoki shaxsiy foydalanish uchun mualliflik huquqi obyektidan foydalanish baʼzi hollarda qonuniy boʻlishi mumkin.

Ammo muammo shundaki, koʻplab davlatlarning qonunchiligida bu tamoyilning aniq mezonlari belgilab berilmagan. Qaysi holatda foydalanish “adolatli” hisoblanadi, qaysi holatda esa huquqbuzarlikka kiradi – bunday savollarga har doim ham bir xil javob topib boʻlmaydi. Natijada mualliflar, foydalanuvchilar va sud organlari oʻrtasida turlicha talqinlar paydo boʻladi. Noaniqlik shundaki, bir davlatda adolatli hisoblangan foydalanish boshqa davlatda huquqbuzarlik sifatida koʻrilishi mumkin. Bu esa xalqaro axborot almashinuvi jarayonida qoʻshimcha qiyinchiliklar tugʻdiradi. Shuningdek, taʼlim va ilmiy tadqiqot sohasida ham noaniq normalar sababli koʻplab bahsli vaziyatlar yuzaga keladi.

Virtual makonda adolatli foydalanish tamoyili koʻp hollarda foydalanuvchi foydasiga talqin qilinadi, chunki kontentdan foydalanish imkoniyatini cheklash qiyin. Biroq bu yondashuv mualliflarning manfaatlariga zarar yetkazadi. Natijada mualliflik huquqi bilan jamiyat manfaatlari oʻrtasida muvozanat buziladi.

Oʻzbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar toʻgʻrisida” gi qonunda adolatli foydalanish tushunchasi aniq belgilab qoʻyilmagan boʻlsada, umumiy tamoyillar mavjud. Ushbu qonunning 26-moddasida oshkor qilingan asarlardan asl nusxada va tarjimada ilmiy, tadqiqiy, munozaraviy, tanqidiy hamda reklama bilan bogʻliq boʻlmagan axborot maqsadlarida koʻzlangan maqsadga mos hajmda iqtibos olish, shu jumladan gazeta va jurnallardagi maqolalardan parchalarni matbuot sharhlari shaklida takrorlash hamda oshkor qilingan asarlardan yoki bunday asarlarning parchalaridan taʼlim va oʻquv tusidagi nashrlarda, radioeshittirish va telekoʻrsatuvlarda, ovozli va video yozuvlarda koʻzlangan maqsadga mos hajmda misollar tariqasida foydalanish mumkinligi belgilan qoʻyilgan. Bundan koʻrinadiki, ushbu qonunda adolatli foydalanishning umumiy tamoyillari mavjud boʻlsada uning aniq chegaralari belgilab berilmagan.

Virtual makonda mualliflik huquqini himoya qilish zamonaviy huquqiy tizim oldida eng dolzarb masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi ijod mahsulotlarining tezkor tarqalishini osonlashtirsa-da, ularni huquqiy jihatdan muhofaza qilish jarayonini murakkablashtirmoqda. Ayniqsa, mualliflik huquqining zaif himoyasi va adolatli foydalanish tamoyilining noaniqligi ijodkorlar, foydalanuvchilar hamda davlat organlari oʻrtasida koʻplab ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Mualliflik huquqining virtual makondagi zaifligi, bir tomondan, huquqbuzarliklarni aniqlash va isbotlashdagi murakkablik, ikkinchi tomondan esa foydalanuvchilarning huquqiy savodxonlik darajasining pastligi bilan bogʻliq. Shu sababli ijodkorlar oʻz intellektual mulklarini toʻlaqonli himoya qila olmaydi.

Adolatli foydalanish tamoyili mohiyatiga koʻra muallif manfaatlari bilan jamiyat manfaatlari oʻrtasida muvozanatni taʼminlashi kerak. Ammo huquqiy normalarning

noaniqligi sababli bu tamoyil ko'pincha turlicha talqin qilinadi. Natijada, bir holatda foydalanuvchi huquqlari keng talqin qilinsa, boshqa holatda muallifning moddiy va ma'naviy huquqlari poymol qilinadi. Bu esa xalqaro miqyosda yagona huquqiy standartlarning yetishmasligi muammosini yanada keskinlashtiradi.

Shunday ekan, virtual makonda mualliflik huquqini samarali muhofaza qilish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlar dolzarb: huquqiy bazani takomillashtirish, xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish, huquqiy ong va madaniyatni oshirish, shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida monitoring va nazorat tizimlarini joriy etish.

Umuman olganda, mualliflik huquqining adolatli va muvozanatli qo'llanilishi ijodkorlarning manfaatlarini himoya qilish bilan birga, jamiyatning erkin bilim olish va innovatsion rivojlanish ehtiyojlarini ham ta'minlashi zarur. Shundagina virtual makonda intellektual mulk obyektlaridan foydalanishda muallif huquqlari va jamoatchilik manfaatlarini o'rtasidagi uyg'unlikka erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2006 (keyingi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
3. World Intellectual Property Organization (WIPO). Copyright in the Digital Environment. Geneva: WIPO Publications.
4. Gervais, D. The TRIPS Agreement: Drafting History and Analysis. London: Sweet & Maxwell.
5. Samuelson, P. Challenges in Mapping the Public Domain. American Journal of Intellectual Property Law.
6. Lessig, L. Free Culture: The Nature and Future of Creativity. New York: Penguin Press.
7. Dusollier, S. Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain. UNESCO.
8. OECD. Copyright and the Digital Economy: Issues and Trends. Paris: OECD Publishing.
9. Boytha, G. Copyright Limitations and Exceptions in the Digital Age. Journal of World Intellectual Property.
10. Elkin-Koren, N., Netanel, N. The Commodification of Information and the Future of Copyright. Yale Law Journal.